

37. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944. Київ; Торонто: Літопис УПА, 1999. 724 с.
38. Літопис УПА. Нова серія. Т.7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ (1949-1959). Київ; Торонто: Літопис УПА, 2003. Книга 4: 1949–1959. 705 с.
39. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945). Київ; Торонто: Літопис УПА, 2007. 912 с.
40. Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і Запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Київ; Торонто: Літопис УПА, 2007. 831 с.
41. Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і Запілля на ПЗУЗ. 1943–1945: невідомі документи. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2010. 640 с.
42. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-є вид., доповнене. Київ: Українська видавнича спілка, 2007. 1006 с.

УДК 94 (477.82)«191»

Хоменчук Олександр, (м. Любомль)

ЯК УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ РОЗБУДОВУВАЛИ ВОЛИНЬ

В історії Волині Перша світова війна (1914–1918) – найбільш малодосліджений період. А був він драматичним і водночас непростим. Особливою віхою в контексті військового часу стала культурно-громадська діяльність легіону Українських Січових Стрільців (УСС). Посланці галицької інтелігенції відіграли велику роль в формуванні національної свідомості волинян.

Екскурс в історію. У травні 1900 року група українців Галичини заснувала першу спортивну протипожежну організацію “Січ”. Очолив її Кость Трильовський. Із “Січі” вийшла українська військова організація “Українські Січові Стрільці”.

Наприкінці серпня 1914 року, коли вже палахкотіла Перша світова війна, австрійський уряд дозволив формувати військові загони із українців. Це стало можливим після неодноразових клопотань Головної Української ради на чолі з Костем Левицьким. Складався цей громадський орган з депутатів від націонал-демократів, радикалів та соціал-демократів. Рада виступила з ініціативою негайно створити українські загони для протидії військовим з’єднанням царської Росії. У травні 1915 року у Відні було утворено загальноукраїнську раду з 25 осіб. Приєдналися до неї і шестеро делегатів із Буковини та три особи від Союзу визволення України (СВУ). Вона поставила мету – створення самостійної держави на російській Україні з українських земель у межах Австро-Угорщини – осібний автономний край. Та австрійський уряд не підтримав ідеї незалежної України.

Галичани прийшли і нове життя принесли. Через своє географічне розташування Волинська губернія стала ареною бойових дій з перших місяців протистояння ворогуючих армій. Як свідчать історичні джерела, уже в серпні 1914-го підрозділи австро-угорської армії атакували міста Володимир-Волинський, Устилуг. Та росіяни вчинили шалений опір. Лише у липні наступного року, майже через рік об’єднані підрозділи австрійців нарешті вступили в прикордонні міста. Вояків вразила руйнація та бідність окупованого краю. Перед відступом росіяни спалювали та знищували населені пункти, майно, нажите важкою працею, лишаячи після себе голу місцевість. А щодо населення, то було ухвалено рішення евакуювати його у віддалені регіони російської імперії. Тисячі людей змушені були кинути рідні оселі, милі серцю краєвиди й рушити у світ за очі за військами, які відступали. Людей, крім того, залякували урядовці про звірства австрійських та німецьких вояків, які ось-ось прийдуть і візьмуться за знищення всього живого на Волині. Так наш край перетворився на пустелю.

Вражені спустошенням міст та сіл, австро-угорські солдати співчутливо ставилися до місцевих жителів, які ризикнули залишитися. Тим самим й руйнувався міф про

звірства, які пророкували. У Володимир-Волинському одразу розмістився підрозділ УСС, що складався переважно з українців, які походили з Галичини. Міську управу цього населеного пункту очолив військовий посадник – українець Гнат Мартинець. За характером це була невгамовна і діяльна людина, яка ставила перед собою чітку мету й всіма засобами добивалася наміченого. Він доклав великих зусиль для відновлення зруйнованої інфраструктури міста, та налагодження громадського життя. Всі розпорядження та оголошення управа видавала винятково українською мовою.

Перші ростки нового. У червні 1915 року Гната Мартинця відрядили для налагодження життя у Любомль. Протягом трьох місяців, виконуючи обов'язки дільничного референта-завідувача справами, він зумів забезпечити містян харчами та налагодити побутово-санітарні умови проживання. Перед приходом завойовників тут спалахнула пошесть хвороб, та найбільше дошкуляв тиф. Тому-то, першим розпорядженням була боротьба з антисанітарією. Від цієї напасті померло до 300 осіб. Лікарня була переповнена хворими російськими солдатами. Гнат Мартинець енергійно взявся за наведення порядку з перших днів свого відрядження. Для виконання господарських робіт він мобілізував півтисячі полонених росіян. У тому році до Любомля за сприяння нового очільника міста прибув гурт однополчан для налагодження мирного життя. Хоча формальним приводом було завдання розгорнути агітацію серед населення для вступу добровольців в армію. Для того створили навіть вербувальні комісаріати. Перший комісаріат, який очолив Дмитро Вітовський, знаходився в Ковелі, другий, на чолі з Миколою Саєвичем, знаходився у Володимир-Волинському, а третій – у Луцьку. Його очільником був Михайло Гаврилко. Представники галицької інтелігенції свої зусилля зосередили не так на мобілізації охочих до війська, як на організації і розвитку освіти в занедбаному краї. Попередня російська влада питання культурно-освітнього виховання людей навіть не ставила на порядок денний.

У грудні 1916 року, вперше за всю історію краю запрацювали українські школи на Ковельщині та в селах Машів, Підгородне, Головне, Гуща, Згорани, Олеськ, Куснище Любомльського повіту. Вчителями у них стали січові стрільці. У наступному році відчинилися двері ще у восьми школах, в тому числі повітова у Любомлі. “Товчуся по селах, як Марко по пеклі, їду в село по два і три рази... Тут робити, робити і робити”, – в листі до товариша писав Дмитро Вітовський 1 квітня 1916 року. Шкільництво народжувалося з величезними потугами. Не було жодного українського підручника, не вистачало вчителів. На запитання, якої ви національності, волиняни здебільшого відповідали: рус, православний, тутешній. “Пригадую ті далекі роки й теплішає на серці. Не йметься віри, що так починалася моя освітня біографія. Жили ми тоді у приміському селі Куснище. У родині зростало троє дівчат, я – найменшенька. Тому й віддали мене батьки в семирічному віці до народної школи, як вона називалася. На вході вивіска, писана двома мовами – українською та німецькою. На стінах у класі портрети Тараса Шевченка й імператора Австро-Угорщини Франца-Йосифа І. Навчав дітей, а було нас в школі до 50 учнів, січовий стрілець Юрко Пернарівський. Це був молодий, жвавий чоловік, носив чорні вуса, здається, походив родом з-під Львова. Всі діти з бідних родин, дехто не мав взуття, ходив до школи босим. Найбільшу мороку мали з підручниками, українською мовою їх не було. Лише деякі книги приносив вчитель. Ми вперше тоді почули імена славних українців – Богдана Хмельницького, Пилипа Орлика, Івана Мазепи, Івана Виговського, про козаків Запорізької Січі. Вчили арифметику, історію України, географію, каліграфію, рідну мову”, – згадувала якоесь при зустрічі колишня вихованка народної школи, яка стала згодом вчителькою молодших класів Пелагея Сирота. Було їй на час нашої розмови 88 років.

Через два місяці Вітовський відкрив 11 українських шкіл. У Мацеїві його стараннями відкрилася школа восени того ж року. На урочистість приїхали письменник, журналіст, педагог, підхорунжий Микола Угрин-Безгрішний та інші представники Галичини. Першою учителькою була Галина Гайдучек, яку перевели з Володимир-Волинського.

Просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців дала свої плоди. Саме тієї буремної пори закладалися підвалини для пробудження національної самосвідомості, згуртування українців навколо ідеї власної державності. То вже потім з'явилися культурницькі товариства “Рідна хата”, “Просвітянська хата”, “Союз українок”, “Просвіта”, які своєю діяльністю примножили та поширили національні ідеї. Товариство “Просвіта”, наприклад, виникло в 1916–1918 роках в багатьох місцях Волині – Рівному, Луцьку, Здолбунові, Дубно, Острозі.

Українську школу у Володимир-Волинському назвали іменем Тараса Шевченка. Відкрили її восени 1916-го. Це був одноповерховий будиночок поблизу річечки Риловиці (нині – територія гімназії № 4). Навчалася у ній 300 учнів.

У 1918 році магістрат Любомля замовив у Празі серію поштових марок з видами міста (засноване князем Володимиром Васильковичем у 1287 році). На марках зображено Різдво-Богородицька церква, римо-католицький костел (1240 р.), торгові ряди, єврейська синагога (1510 р.). Підписи на марках зроблено чотирма мовами: українською, німецькою, польською та єврейською. У наші дні марки стали філателістичною рідкістю.

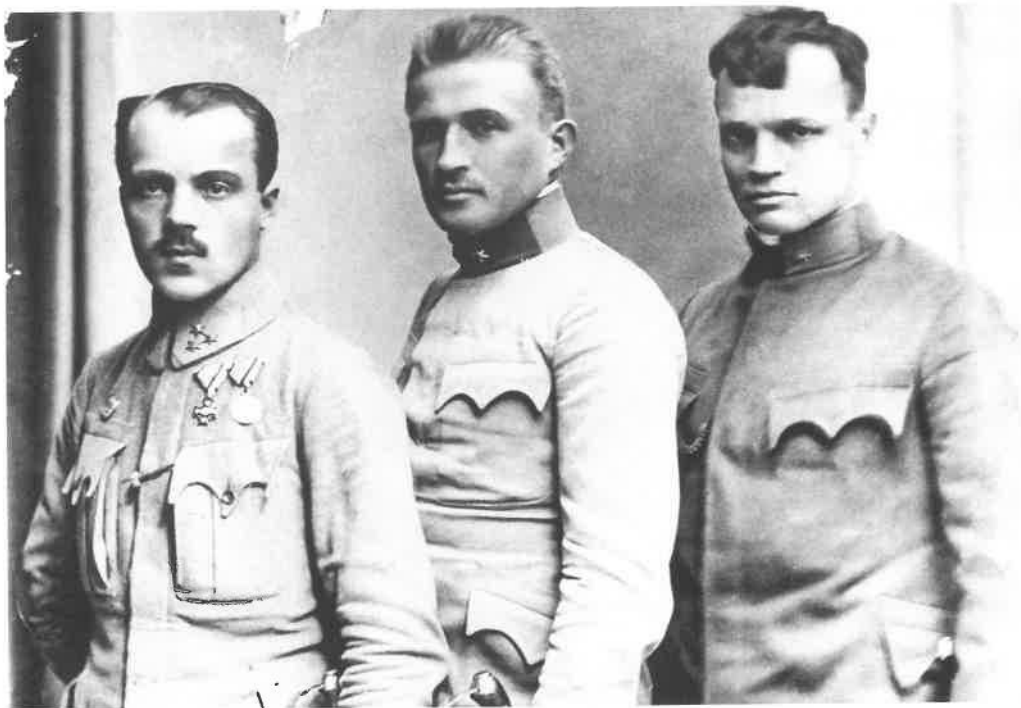
Повернення старого. У листопаді 1918 року австрійські війська залишили Волинь. На той час розпалася велика Австро-Угорська імперія, а в Німеччині, союзниці, не без участі більшовицької Росії, розгорілася революція. На Волинь прийшла польська влада. Та на початку серпня 1920-го червоні війська, зокрема, 25-та чапаєвська стрілецька дивізія визволила Любомль і повіт від поляків. На короткий період встановилися радянські порядки. Чи не щодня московські комісари переконували населення, що більшовики прийшли назавжди. Але історія розсудила по-своєму. У вересні того ж року сюди повернулися польські прапори із двоголовим орлом. Річ Посполита діяла аж до 17 вересня 1939 року.

“Санітарне становище новопосталого повіту – нижче будь-якої критики. На сім гмін і два містечка (Любомль та Опалин), де загалом 70 000 чоловік населення нема жодної лікарні... Медичне обслуговування в руках санітара. Аптеки нема. Є лише три аптечні склади, але завідують ними неспеціалісти. Люди ходять у плетених постолах, ноги обмотують ганчір'ям [...]. У повіті діє п'ять шкіл (Любомль, Ягодин, Воля Острівецька, Перевали, Замлиння). Всі змішані, але з польською мовою викладання. Хоча живуть тут переважно українці, євреї. Значно менше поляків”, – мовилося у рапорті Любомльського староства до Волинського губернатора (грудень 1920).

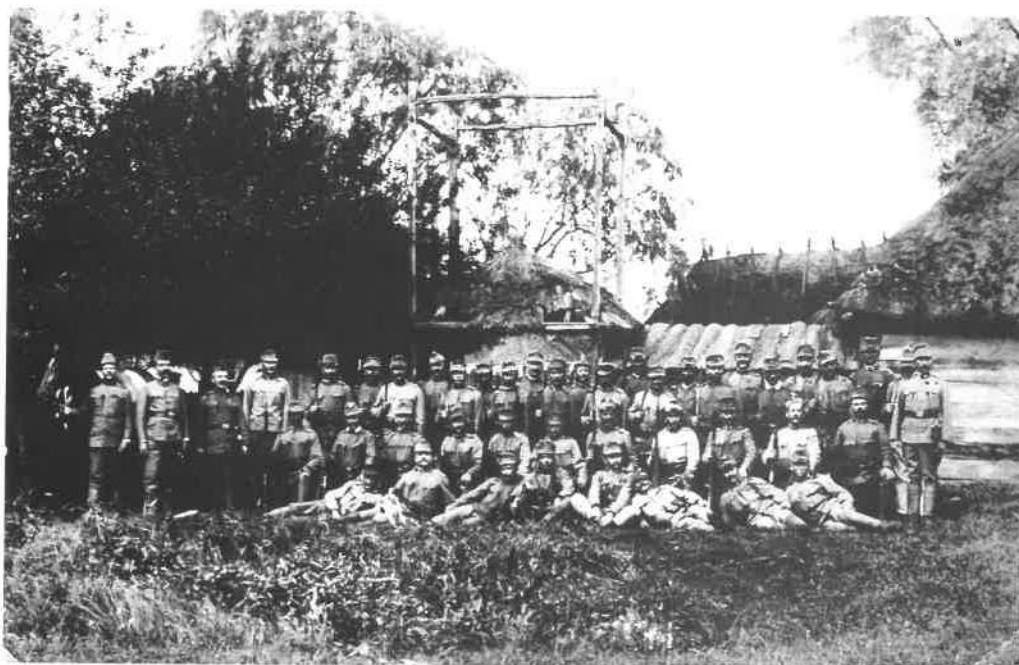
Справа Українських січових стрільців, започаткована у непростий час, почала згасати. Але пам'ять про їхні благородні діяння в ім'я розвою Волинського краю, налагодження освіти й виховання волинян збереглася. Вона передавалася з покоління в покоління. У нашому Любомльському краї стрільці залишили 16 відкритих народних шкіл. Ще живуть нащадки тих учнів. Змістовна колекція матеріалів про період піднесення і розбудови шкільництва зберігається в краєзнавчому музеї нашого древнього міста.

Ще трохи статистики. У 1928 році в Любомльському повіті функціонувало 57 шкіл. З них польською мовою навчання – 44 та 13 двомовних, діяла приватна гімназія. Виховувало дітей 102 вчителі. У 1935 році навчанням було охоплено 12 500 учнів, що становило 72% всіх дітей шкільного віку, а в Шацькій гміні цей показник складав 53 %.

1. Голови комісаріатів УСС на Волині.
Зліва направо – Дмитро Вітовський, Микола
Саєвич, Михайло Гаврилко.
1916 р.

2. Українські Січові Стрільці.
1916–1918 рр.,
м. Любомль.

4. Учні української народної школи під час занять.
Вчителька – С. Сидорович.

Фото Миколи Урин-Безерішного.
28 вересня 1916 р.
м. Любомль.

Володимир Сидорович

Любовень - 28. IX. 16. Укр. шк. уч. С. Сидорович -

6. Учні української народної школи
під час перерви. Вчителька – Ася Бігун.

7 травня 1917 р.
м. Любомль.

7. Комітет шкільної ради
української народної школи.
Вчитель – Юрко Пернарівський.
с. Куснища, Волинська обл.,
18 червня 1917 р.

13. Учні української народної школи.
Вчитель – Ілько Ткач.
с. Підгородне, Волинська обл.,
червень, 1917 р.

14. Учні української народної школи.

Вчитель – Ілько Ткач.

с. Підгороднє, Волинська обл.,
червень, 1917 р.

16. Учні української народної школи на уроці.

Вчитель – Василь Лучинський.

с. Нудиче, Волинська обл.,
червень, 1917 р.

17. Учні української народної школи.
Вчителька – Любов Білобран.
с. Городне, Волинська обл.,
1917 р.

Джерела та література:

1. Історія України. В.Ю. Крушинський, Ю.А. Левенець. Київ, 1993.
2. Pustrowany przewodnik po Wołyniu/ Mieczysław Orłowicz. Луцьк, 1929.
3. Ілюстрований довідник по Волині. Мечислав Орлович. Луцьк, 1929.
4. Політична енциклопедія. Редк. Юрій Левенець, Юрій Шаповал та інші. Київ, 2011.
5. Довідник-путівник «Любомщина історична, туристична...». Луцьк, 2011.
6. Енциклопедія історії України. Редк.; Валерій Смолій, Геннадій Боряк та інші. Київ, 2003–2013.

УДК 27-789 (477.82)

Шевчук Зоя (сміт Луків)

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕСТЕР ОРДЕНУ НЕПОРОЧНОГО ЗАЧАТТЯ ДІВИ МАРІЇ У МАЦЕЄВІ (ЛУКОВІ)

У 1919 році до Мацеєва з польського міста Шиманова прибули сестри ордену Непорочного зачаття Діви Марії з метою порятунку дітей, які втратили батьків у війні та з освітньою метою.

Сестри розмістилися у колишньому палаці Мйончинських (фото 1), у якому під час воєнних дій було розгорнуто військовий шпиталь та розквартировано австро-угорські війська [1]. Коли сестри прибули до Мацеєва, вони побачили у палаці жахливу пустку: вікна повибиті, грубки розбиті, ані жодних дверей. Завдяки героїчній праці сестер-непорочниць приміщення було підготовлене до прийому дітей. Відразу їх з'явилося 70, з яких сімнадцятеро були немовлята. Оскільки у найближчій околиці не виявилось жодної корови, то американські організації стали постачати у притулок молочний концентрат [2].

У першій половині 1920 року Мацеїв захопили більшовики і сестрам-непорочницям довелося відходити до Польщі разом з дітьми, отримавши наказ старости Ковельського повіту. Українських дітей було віддано під опіку місцевому священнику, а 42 особи евакуювали. Їхали вони у переповнених і відкритих вагонах до міста Шиманова, де знайшли